

Moja bolničarka lijepih ruku donijela mi je nekoliko knjiga da prekratim vrijeme. Kaže mi da se ona ranije neće vratiti — potpuno su je zaokupile kućne neprilike i istjerivanje nasljedstva. I volim što se ne vraća. Svikao sam se na ovu. Ljubazna je. Nastoji da mi olakša usamljenost, zadužuje me s hiljadu malih pažnja.

Razmišljam o toj miloj djevojci. Tako je željna da sve upozna, da se obrazuje. Još ne zna toliko toga ni o onome što joj je najbliže, mnogo šta najosnovnijeg o čovjeku i čovječjem srcu, a u svojoj težnji za saznanjem eto kljuka glavicu tim knjigama o dalekim beračima pataka, krijumčarima alkohola, kopačima zlata, o *racketercima* i *kidnappersima*, o životu kitolovaca, o životu ronilaca bisera, o životu u legiji stranaca. I o trgovini bijelim robljem, o propadanju zemljoposjednika na američkom Jugu, o crncima koji se voze u posebnim odjeljenjima vagona. O kanoama što po smaragdnoj traci rijeke klize u samo srce džungle i o potmulom bubnjanju noćnih bubnjeva u prezavo budnim prašumama. Pa onda opet o kineskim sijačima riže, o čileanskim vadiocima šalitre, o podzemnom švercu oružja u polukolonijalne zemlje — i boktepita još o čemu! Sve to za nju nisu razne teme već razni problemi; ti problemi i jesu ono što je u svemu tome najviše zanima. I, ispinjući se na prste da zaviri preko tarabe, mila djevojka vjerovatno misli kako su ona i njena zemlja još mali, i nezatni, i primitivni, još nedorasli da bi imali svoje probleme, da bi njihove stvari i njihove brige bile podignute na dostojanstvo problemâ.

Prevrnuo sam nekoliko stranica u knjigama koje mi je donijela, jednu sam s mukom dogurao do kraja, pa ih ostavio na stranu da odleže neko vrijeme prije nego joj ih vratim.

Da ja pišem knjige, u tim se knjigama ne bi događalo ama baš ništa. Pričao bih i pričao što mi god na milu pamet padne, povjeravao čitaocu, iz retka u redak, sve što mi prođe mislju i dušom. Časkao bih s njim. Ako uopće ima poezije, tad je poezija ono što naša misao i naša senzibilnost naidu lutajući pustopašicom. Upregnute pod bilo što, vođene bilo kojom ucrtanom stazom i uperene na bilo kakvu poentu, one teško nailaze na pravu poeziju. Punio bih mu uši svakojakim buncanjem i maštanjima. Tek ovdje-ondje, u svakom petom ili desetom poglavlju, malo bih zašarao kao da se tobože nešto događa ili kao da će se tobože nešto dogoditi, toliko da bih ga obmanuo pa da me ne napusti, kao što obmanjujemo dijete koje smo protiv njegove volje izveli u šetnju. A onda bih mu opet za daljih pet ili deset poglavlja bajao što mi samo od sebe navire na usta. (Kako li odahnem kad u mojoj lektiri nabasam na istomišljenika! Kad, na primjer, naiđem na vapaj jednoga: »Htio bih napisati knjigu bez sadržaja!« ili na refleksiju drugoga: »Čitav je problem u tome da čovjek iznađe nekakav način, nekakvu formu, u kojoj će slobodno moći da piše što god hoće.« Kao da iz tuđih usta čujem svoj vlastiti uzdah!) Neumorno ponavljaju kako umjetnik tobože uvijek »daje sebe«, ništa nego sebe, kako on, o ma čemu pričao, u stvari uvijek i samo priča o sebi, »ispoljava svoju unutrašnjost«, »ostvaruje svoju ličnost«. Pa zašto je onda potrebno da se igramo žmurke, da se skrivamo iza tih paravana, da pričamo tobože o drugima, da ljude gnjavimo pričom kako je dobrom Kimu jaguar rastrgao mazgu hraniteljicu na rubu prašume, ili kako je starog Dominga u crno zavio morski pas razderavši mu ribarsku mrežu — a sve to da bismo time »ostvarili sebe«. Čovječanstvo je već dovoljno odraslo, dovoljno se proznilo a da bi mu trebalo fabulirati!

Začudo je što se u teatru, toj širokoj umjetnosti, po prevashodstvu umjetnosti za mase, već uveliko napušta konvencija djetinjeg iluzionizma. Ne razumijem zašto su u epici ljudi ostali još tako vezani za nju.

Ne zanimaju me knjige o jednostaničnim bićima i njihovim sukobima pa makar koliko dramatični i elementarni bili. Za takvim knjigama možemo ponekad da posegnemo kao za kuriozitetom, ili radi »osvježenja« i promjene, onako kao što pođemo da gledamo borbu s bikovima. Ali u njima zaista nećemo naći ono što *nas* zaokuplja i muči. Njihov animalni vitalizam nije za naše zube, njihov optimizam za nas je ponešto jevtin, njihovo herojstvo za nas je pomalo karikatura. Mlad čovjek u čije sposobnosti njegova okolina nije vjerovala sâm je i bez ičije pomoći osnovao farmu, i na njoj odgajio grah koji je odnio nagradu na oblasnoj izložbi. E pa dobro, nek mu je sa srećom! Ali što se to, na koncu, mene tiče?

Za moj ukus, osnovni je nedostatak novije literature baš to — što je nedovoljno intelektualistička. Čovjek se, naime, po sveopćem priznanju, u toku vjekova i tisućljeća, jako, jako razvio, cerebralizovao. I kao što je nekad davno, uglavnom, sjekirom od kремена ubijao sobove, tako on danas, uglavnom, misli; dube, kopka, analizuje. Pa zato, kao što je nekad prikazivati čovjeka značilo uglavnom prikazivati ga kako lovi sobove, danas prikazivati čovjeka moralo bi, uglavnom, značiti prikazivati što i kako on razmišlja. A kad umjetnost to ne čini, ili ne čini u dovoljnoj mjeri, ona očevidno podbacuje u poređenju s umjetnošću pećinskog čovjeka.

A dobar dio današnje umjetnosti s najviše tačke današnjeg razvitka čovjekovog opet silazi nizbrdo, tražeći svoje objekte i materije svuda po svijetu, po najudaljenijim zakucima Zemljine kugle, i spuštajući se na sve primitivnije stepene, sve do čovjeka koji jedva zna brojiti do tri i koji tek što je prestao jesti prijesno ljudsko

meso. To silaženje, koje se katkad naziva osvježenjem, potragom za zdravim i tome slično, ona obrazlaže dvjema bitno različitim pobudama: ona to čini, s jedne strane, zbog »odmaranja vlastitih meninga«, kao što je govorio veliki pisac, ili radi nadraženja vlastitog otupjelog emocionalnog aparata, dakle iz jedne bitno egoistične pobude, i, s druge strane, iz samaritanskog interesovanja za onu bijednu sabraču zaostalu na najnerazvijenijim stepenima. Ako se to ne zove spojiti zabavno s korisnim, zaista ne znam gdje bi ta riječ našla bolju primjenu!

Tek, izgleda, neophodno je potrebno da tom altruizmu bude primiješan, kao korektiv, trunak egzotike. Zaostao čovjek koji cijepa drva u našem dvorištu nije ni izdaleka onako zanimljiv, onako podoban da pobudi naš altruizam, kao onaj iz Gobi pustinje ili iz Polinezije. *Nemo propheta in patria*. Pa zato čak ni primitivac ne može *in patria* uspješno plasirati svoje primitivstvo. Ta gdje bi primitivac mogao da bude kabaretska tačka u svojoj rođenoj zemlji? Tako se, eto, i u tome ostvaruje izvjesna »kulturna razmjena« među narodima: narodi eksportiraju svoju primitivnost, zamjenjuju je za stranu, kao i svaku drugu robu.

Autor knjige koju sam pročitao veoma je slavan pisac, svjetskoga glasa. Knjiga mu je prevedena na sve jezike svijeta. Očekuje se da će ga zapasti Nobelova nagrada. I priznajem, knjiga me u izvjesnom smislu zainteresovala. Ne samo što nam pruža svu silu ekonomskih, geografskih, etnografskih, pa čak i lovačkih saznanja i informacija; ona je zanimljiva i van toga. Iznenadjenje i kuriozum na svakoj stranici. Čudni su ti primitivni ljudi o kojima nam ona priča: ni jedna jedincata pomisao, ni jedna jedincata reakcija nije onakva kakvu bi prosječni čitalac ovog izlinjalog kontinenta u sličnoj situaciji sâm osjetio! Uskliknuo sam začuđeno: pa taj čovjek koji se tu opisuje — to je čovjek-ameba! Po-

mirio sam se: možda ipak ima nešto zanimljivo, nešto poučno u tome: upoznati tu vrstu čovjeka. Zatim sam uzeo drugu knjigu istog pisca, ali s temom iz sasvim druge zemlje: iz uljuđene, stare, ako ćete i prestarjele sredine. I gle: opet čovjek-ameba! Tađ mi je sinulo: stvar je u tome što je sam pisac čovjek-ameba! Ne mari, rekao sam. Time se ništa ne gubi: ako s interesom upoznajemo čovjeka-amebu, sasvim je svejedno da li ga upoznajemo u osobi protagonista ili u osobi pisca. Samo, taj čovjek-ameba u osobi pisca pokročio je za koračić dalje: postao je lukava, maliciozna ameba. Ameba koja se sjetila da je, zahvaljujući tom svojstvu, sposobna da postane kabaretska tačka. I smjesta je to iskoristila. Slavni je pisac uvidio da »to pali«, da je čovjek-ameba danas mnogo tražen, i dao se na posao. Mrvica okrutnosti, prisutnost iskonskog ljudoždera u svakom aktu, u svakom treptaju trepavice, k tome trunak španske muhe, zajamčena neočekivanost svake reakcije i nepredvidivost svakog obrata, sve to ravnomjerno raspodijeljeno i u pravilnim razmacima smjenjivano, po datom zahtjevu rotacije, na stranicama knjige, a sve skupa zaogrnuo brigom za čovječanstvo. I stvar gotova. Napučio je svoje knjige ljudima-amebama, svojim knjigama napučio je svijet. Možda će dobiti ne samo nagradu za književnost, nego i nagradu za mir. Sve je u tome: treba imati vještinu da se svakoj stvari poda egzotičnost. Treba posegnuti u način mišljenja i osjećanja nekog udaljenog ljudožderskog arhipelaga, pa po mogućnosti takvu egzotičnost podati i stvarima iz svoje vlastite kuće. Ako čovjeku pođe za rukom da taj karakter egzotičnosti poda svojim domaćim stvarima, ima nade da će i one postati zanimljive, da će i one moći da zainteresuju »svjetsku javnost«.

*

Moja dobra bolničarka gledala me vedrim očima.

— Je l' te da su zanimljive ove knjige?

— Jesu, sestrice, jesu... Pobuđuju na razmišljanje.

Bila je zadovoljna. Obujmila je knjige rukom i pritisla ih na grudi da ih vrati u svoju bijelu sobicu. Tamo, u svom kutiću od bojadisane jelovine i cvjetastog kretona, ima malu stelažicu sa još mnogo takvih knjiga.

XXVI

Jedne godine u kasnu jesen bane u naše mjesto mala talijanska pozorišna družina. Vraćala se s turneje po Jonskim otocima, gdje je doživjela niz neuspjeha i nedaća. Izgledala je kao razbijena vojska. Kad su stvari krenule sasvim nizbrdo, impresario ih je napustio i pobjegao. Posljednjim novcem pregnuli su da se vrate kući, i putovanje se prekinulo ondje gdje su im presušila sredstva: šarenu družinu, ispaćenu i otrcanu, skinuli su s lađe u tom nepoznatom gnijezdu pod surim planinskim bilom.

Šćućureni na obali, izgledali su kao zakasnjele selice što iznemogle padnu na goli pješčani prud. Sjedjeli su na svojim svežnjevima i kovčezima, dok se pred njihovim očima lađa, s upaljenim svijetlima na palubama, sva u potreskivanju i cilikanju komandnog zvonca, odbijala natraške od mola izbacujući ispod krme bujne klobuke pjene, da čas kasnije glatko klizne tankim kljunom u suton povijajući po niskom jesenjem nebu svoju kudravu perjanicu dima. Dugo su ostali tu na obali, u nedoumici što da počnu i kamo da krenu, s očima punim zebnje uprtim u hladni plavkasti masiv što se diže nad mjestom. Od iznemoglosti bila ih je ostavila njihova obična govornost. Muškarci su vjerovatno još na lađi nagnali žene